

ἑτερόν τι καὶ ἄλλοιον, τὸ ὅποιον αὐτοὶ οἱ κοινωνοῦντες θέλουν ἀναδείξει, εἰάν δὲν ἀπώλεσαν καθολοκληρίαν τὴν λογικὴν τῶν δυνάμιν, ὅπερ ἀδύνατον θεωρεῖται, ὑπαρχούσης ἀνθρωπίνης κοινωνίας· διότι παραδεχόμενοι τοιαύτην λογικὴν ἀπώλειαν, ἡ κοινωνία ἐξ ἀνθρώπων μεταβληθήσεται εἰς ἀγέλην ζώων, ὅπερ μᾶλλον ἀδύνατον. Δυστυχῶς καθ' ἕλον τὸν μεσαιῶνα καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ μανθάνομεν ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι ὑπῆρξαν τοιαῦται μεταβολαὶ προσελθοῦσαι ἐκ τῆς μεγίστης διαστάσεως θεωρίας καὶ πράξεως πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀνδρῶν καὶ μόλις πρὸ ἐνὸς αἰῶνος ἤρξατο κατὰ τινὰ βαθμὸν λογικὴ πορεία, ἐνθα καθιερώθησαν ἀληθῆ συνταγματικά καὶ δημοκρατικά πολιτεύματα.

Εἰς τὰ ἐν λόγῳ δύο ζητήματα ἢ προβλήματα τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως, τὸ πολίτευμα τῆς κυβερνήσεως, ταῦτόν τὸ διέπεν τὴν κοινωνίαν, μικράν τε ἢ μεγάλην, ἔχει μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὸ νὰ κρατύνῃ ἢ νὰ ἐξασθενῇ τὴν διαφορὰν ἢ νὰ συμπλησιάζῃ ἐπωφελῶς.

Ὅλα τὰ εἶδει τῶν πολιτευμάτων, λ. χ. συνταγματικόν, δημοκρατικόν, ἀριστοκρατικόν, ὀλιγαρχικόν καὶ τυραννικόν, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, ἀναγκάζονται μᾶλλον ἢ ἤττον νὰ τιμῇσιν καὶ περιθάλψουν τὰ δύο ταῦτα συστήματα, τὴν θεωρίαν καὶ πράξιν, πλὴν τὰ λεγόμενα τυραννικά ἢ ἀπόλυτα, κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν τυράννων, μόνον τ' ἀληθῶς ἐλεύθερα, συνταγματικά, δημοκρατικά καὶ ἀριστοκρατικά, εἰάν ἀληθῶς οἱ ἄριστοι κυβερνοῦν, τιμῶσι καὶ περιθάλπουσι τὰ δύο ταῦτα· διότι δυνάμει νόμου οἱ κυβερνῶντες ὑποχρεοῦνται ν' ἀναπτύσσουν καὶ προᾶγουν ταῦτα, ἄλλως, ἀδιαφοροῦντες ἐπέρχεται στάσις καὶ ὀπισθοδρόμησις, ἐνεκα δὲ αὐτοῦ ἡσύχως καὶ λαθραίως εἰσάγεται τυραννικόν τι καὶ αὐθαίρετον σύστημα κυβερνητικόν, τυραννικόν καὶ δεσποτισμός, τὰ ὅποια κατόπιν θέλουν ἐννοήσῃ οἱ κοινωνοῦντες.

Εὐτύχημα καὶ πρὸς ἀρχομένους καὶ πρὸς ἄρχοντας, εἰάν πράξις καὶ θεωρία συμβαδίζουσιν καὶ ἀμοιβαίως τιμῶνται κατὰ λόγον· διότι διὰ τοιαύτης κοινωνικῆς πορείας τὸ ἔλλογον λαμβάνει δύναμιν καὶ τὰ ἔργα δίδουν ζωτήραν κίνησιν τὸ δὲ παράλογον ἐξασθενεῖ.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Χωρικός.

II ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΒΕΤΙΟΥ

ΕΝΔΙΣΙΜΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΟΣΤΡΑΤΟΥ

Ὁ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἐν Βερολίνῃ σπουδάζων, γνωστός δ' ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτείᾳ τῶν γραμμάτων καὶ ὡς δημοσιογράφος καὶ ὡς μεταφράστης φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων καὶ ὡς συγγραφεὺς διδακτικῶν βιβλίων, κ. Δημή-

τριος Γ. Μοστράτος εἰσῆχθη διὰ τῆς εἰρημένης συγγραφῆς εἰς προφορικὰς ἐξετάσεις εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ ἐν Βερολίῳ πανεπιστημίου καὶ εὐδοκίμησας ἐν αὐταῖς ὑπερήσπισεν εἴτα δημοσίᾳ κατὰ τὰ νόμιμα τοῦ πανεπιστημίου ἐκείνου τὴν τε διατριβὴν καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτεθείσας θέσεις καὶ ἀνεκηρύχθη ἐπιστήμως τῇ 15ῃ Ἰουλίου Philosophiae doctor et artium liberalium magister.

Τὴν διατριβὴν αὐτοῦ, ἣν ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἐχαρακτήρισεν ὡς eruditionis documentum idoneum, ἔγραψεν ὁ κ. Δ. Γ. Μοστράτος γερμανιστί, διότι ὁ τοῦ βασιλείου τῆς Πρωσίας ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. Πουτκάμερος ἀπήλλαξε τοὺς ὑποψηφίους διδάκτορας τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ γράφειν ἐλληνιστί τὰς ἑαυτῶν ἐναισίμους διατριβάς λέγων ὅτι οὐδενὶ θὰ ἐπέλθῃ νὰ γράψῃ ἐλληνιστί. Ὄρισε δὲ τῶν μὲν θεμάτων τῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς περιόδου εἰλημμένων τὴν λατινικὴν, τῶν δ' ἐκ τῆς νεωτέρας καὶ τῆς γερμανικῆς. Ἡμεῖς, ἐνταῦθα τοῦ λόγου χωρήσαντος, ἐπιθυμοῦμεν πρῶτον μὲν διατριβαί, οἷα ἡ τοῦ κ. Μοστράτου, νὰ γράφωνται ἐλληνιστί· διότι οἱ Ἕλληνες τὰ ἐλληνικὰ γράμματα ὀφείλουσι νὰ προάγωσιν, εἴτα δὲ νὰ μὴ ἐκλέγωσι θέματα ἐκ τῆς ξένης γραμματείας, ἐν ᾧ ἀπερραντον κεῖται πρὸ αὐτῶν πάτριον ἔδαφος ἀκαλλιέργητον. Σπουδαιοτάτην βεβαίως παρέχει συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς διανοητικῆς κινήσεως τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ ἐξετάζων τὰς παιδαγωγικὰς θεωρίας ἐνὸς τῶν ἰσχυρῶν τῆς κινήσεως ταύτης μοχλῶν, ἀλλὰ πολλῷ σπουδαιοτέραν ἡμῖν καὶ μείζωνος εὐγνωμοσύνης ἀξίαν ὑπηρεσίαν θὰ προσενέγκῃ ἀναμφισβητήτως, ἐάν τις παραγάγῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν Ἑλληνά τινα εἴτε ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου εἴτε ἐκτὸς αὐτοῦ, διδάσκοντα τὰς φιλοσοφικὰς ἢ θρησκευτικὰς ἢ παιδαγωγικὰς ἢ πολιτικὰς αὐτοῦ θεωρίας. Ἡ ἀπὸ Χριστοῦ μέχρις ἡμῶν ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων παρέχει πεδῖον ποῦ μὲν ἀτελῶς μέχρι τοῦδε διαφωτισθέν, ποῦ δὲ καὶ παντελῶς σκοτεινὸν ἔτι διαμένον. Οἱ βουλόμενοι τῶν φιλοτίμων νέων Ἑλλήνων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πολιτείαν τῶν γραμμάτων διὰ τινος περγαμηνῆς ἔστωσαν βέβαιοι ὅτι ἡ εἴσοδος αὐτῶν θὰ ἐορτασθῇ μετ' εὐφημιῶν καὶ μνήμης ἀνεπιλήστου, ἐάν ὡς εἰσιτήριοι κρατῶσιν ἀνὰ χεῖρας βιβλίον, γωνίαν τινὰ τοῦ σκοτεινοῦ τούτου ἐδάφους διαφωτίζον. Τοὺς μεγάλους ἡμῶν ἱεράρχας, τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, γινώσκομεν οἱ Ἕλληνες μόνον ἐκ πανηγυρικῶν τινῶν λόγων κατὰ τὴν ἐορτὴν αὐτῶν συνήθως ἐκφωνουμένων, ἢ δ' ὀληθῆς αὐτῶν ἀξία διατελεῖ ἡμῖν ἔτι ἄγνωστος. Τινῶν δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος μέχρις ἀλώσεως ἀναδειχθέντων ἐπιφανῶν ἡμῶν ἀνδρῶν καὶ τὰ ὀνόματα ἔτι παρ' ἡμῖν ἀγνοοῦνται. Οἱ δὲ καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δυστυχίᾳ μεγάλοι ἀναφανέντες ἐκεῖνοι Ἕλληνες, οἱ τὴν δουλείαν καὶ τῶν ἀγρίων κατακτητῶν τὴν μάχαιραν φεύγοντες ἦλθον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κομίζοντες μεθ' ἑαυτῶν τὸ ἀνέσπερον τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης φῶς καὶ ἐγένοντο ἀρχηγέται τῆς παλιγγενεσίας

τῶν γραμμάτων, διαμένουσιν ἔτι ἐν πυκνῷ σκότει τεθαμμένοι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐντεῦθεν ἱστορία τῆς δουλείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν μὴ δὲν χρήζει ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως πρὸς βάθειαν κατανόησιν τῆς ἐν δουλείᾳ καταστάσεως αὐτοῦ καὶ ἐπαρκῆ ἐρμηνείαν τῶν ἐπακολουθησάντων μεγάλων γεγονότων; Μήπως δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ τῶν πέντε σχεδὸν αἰώνων περιόδῳ ταύτῃ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου θέματα γονιμώτατα, ἱκανὰ νὰ περιάψωσι τιμὴν καὶ αἵγλην μεγάλην εἰς πάντα φιλότιμον νέον Ἕλληνα; Εἰς τὴν διασάφησιν ἄρα τῆς ἔτι ἀσαφοῦς ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ὀφείλει νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ τῶν ἐπίφθονον ἐπιστημονικὸν στάδιον θελόντων νὰ διανοίξωσι νέων ἐπιστημόνων Ἑλλήνων. Τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γραμματείας τὰ θέματα οὕτως ἐξήντηλσαν οἱ ἄλλοι εὐρωπαῖοι, ὥστε διὰ πολλοῦ κόπου, ἐκτάκτου εὐφυΐας καὶ παρασκευῆς, ἣν δὲν παρέχει δυστυχῶς ἡ νῦν ἐν Ἑλλάδι παιδείσις, μόλις θὰ ἐδύνατό τις νὰ γράψῃ τι μνείας ἄξιον. Ἀπόδειξις τῶν λόγων μου εἶνε ὅτι πᾶσαι σχεδὸν τῶν ἐλλήνων διδασκτόρων αἱ ἐναίσιμοι διατριβαί, ὅσαι πραγματεύονται ὑποθέσεις, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔνδοξον ἡμῶν γραμματείαν ἀναφερομένας, ἥτοι διαρρήδην κατακρίνονται ὑπὸ τῶν λογοκριτῶν ἢ ἀπορρίπτονται εἰς τὸν κάλαθον διὰ δύο μόνον ἄλλ' ἐπονειδίστων λέξεων ohne Belang=ἄνευ ἀξίας. Ἄν δὲ ζητήσωμεν ὑποθέσιν ἐν τῇ ἀπὸ Χριστοῦ καὶ ἐντεῦθεν γραμματείας ἡμῶν, ἐνταῦθα καὶ ἐκλογῆς ἐλευθερίαν μεγάλην ἔχομεν καὶ οἰκειότερόν πως τῶν ἀλλοδαπῶν πρὸς αὐτὴν ἡμεῖς διακείμεθα καὶ μᾶλλον ἐλευθέρως δυνάμεθα νὰ κινώμεθα μὴ ἔχοντες ἄλλους περιορίζοντας τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν. Ἄν δὲ καὶ ἐξ ἀπειρίας μέτριόν τι παραγάγωμεν, θὰ ἐκτιμηθῇ διὰ τὴν καινότητα αὐτοῦ, καὶ ἂν που πλανηθῶμεν, συγγνωμονικωτέρους θὰ ἔχωμεν τοὺς κριτὰς διὰ τὸ ἀτρίβες τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐπορεύθημεν.

Δὲν λέγω δὲ ταῦτα, ἵνα παρατρέψω τοὺς νέους ἐπιστήμονας εἰς τὰ ἀταλαίπωρα καὶ ῥᾶστα, ἀλλ' ἵνα παραθαρρύνω αὐτούς, καταλαμβάνομένους συνήθως ὑπ' ἀπελπισμοῦ, ὅταν μὴ εὐρίσκωσιν ὑποθέσεις ἢ εὐρόντες τινὰ ἀνακαλύπτωσιν ἔπειτα ὅτι στρατιὰ ὅλη ἀνδρῶν ἐπραγματεύσατο καὶ ἐξήντηλσεν αὐτήν. Προτρέπω δὲ τοὺς τε τοῦ ἡμετέρου πανεπιστημίου φοιτητὰς καὶ τοὺς εἰς τὰ τῆς ἐσπερίας φοιτῶντας, εὐθὺς ὡς ἐγγραφῶσιν εἰς τοὺς ἀκαδημεικοὺς πολίτας, νὰ ἐκλέγωσιν ὑπόθεσιν τινὰ ἢ ἀφ' ἐαυτῶν ἢ συμβουλευόμενοι τοὺς καθηγητὰς αὐτῶν. Καθ' ἅπαν δὲ τὸ διάστημα τῶν ἀκαδημεικῶν αὐτῶν σπουδῶν ὀφείλουσι νὰ προσέχωσι πρὸς πᾶν ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὸ θέμα αὐτῶν καὶ νὰ συλλέγωσιν ὡς μέλισσαι ἐπιμελῶς τὰ χρήσιμα, ἵνα προσφέρωσιν οὕτως εἰς μὲν τὴν πενιχρὰν ἡμῶν νέαν γραμματείαν πολύτιμον ἔρανον, εἰς δὲ τὴν ἐπιστήμην καθόλου ὑπηρεσίαν εὐγνωμοσύνης ἀξιαν. Ἄν δ' ἀμελῶσι τοῦ πράγματος μέχρι τοῦ χρόνου τῶν ἐξετάσεων καὶ προσπαθῶσιν ἔπειτα ἐν ὀλιγίστῳ χρόνῳ νὰ ἐκλέξωσι τὴν ὑπόθεσιν, νὰ μελετήσωσιν αὐτήν καὶ νὰ καταγράψωσι τὰ πόρίσματα τῆς μελέτης αὐτῶν,

ἔστωσαν βέβαιοι ὅτι ἐκ ταιούτης σπουδῆς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προκύψῃ ὥριμον καὶ ἀδιαπτώτου ἀξίας πόνημα, ἐπομένως δὲν θ' ἀποφύγῃ τὴν ἀποδοκιμαστικὴν ἐκείνην ῥῆσιν ohne Belang.

Δὲν θέλομεν ν' ἀποκρύψωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ χαρὰ ἡμῶν πολλῶ μεΐζων καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη βαθυτέρα θὰ ἦτο, ἂν ὁ κ. Μοστράτος προσῆγεν ἡμῖν ἀντὶ τῆς παιδαγωγικῆς θεωρίας τοῦ Ἑλβετίου τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τὰς φιλοσοφικὰς δόξας τοῦ Φωτίου ἢ ἐνὸς τῶν εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντων λογίων Ἑλλήνων, ἢ ἂν ἐμελέτα τὰ συγγράμματα οἰου-
δήτινος τῶν ἐλλήνων συγγραφέων τῆς εἰρημένης μακροῦς περιόδου καὶ ἐξε-
τίθει τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ, τὴν θέσιν, ἣν ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐν τοῖς
γράμμασι καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως, καὶ τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσή-
νεγκεν εἰς τὴν σύγχρονον ἢ καὶ τὴν μετὰ ταῦτα κοινωνίαν.

Ἡ γανιμότης τοῦ ἐδάφους τούτου ἤρξατο ἤδη προσελκύουσα τὴν φιλο-
πονίαν τῶν ἀλλοδαπῶν λογίων. Γερμανοί, Γάλλοι, Ἀγγλοὶ καὶ δὴ καὶ Ρῶ-
σοι μετὰ ζήλου ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν πολιτικῶν, θρησκευ-
τικῶν, κοινωνικῶν πραγμάτων, τῆς τέχνης, τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας, τῶν
διεθνῶν σχέσεων, τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας καὶ πολλῶν ἄλλων ζητημάτων τῆς
βυζαντιακῆς περιόδου. Μεταξὺ τούτων διαπρέπουσιν ὁ κ. Gust. Schlumber-
ger, ὃς χιλιάδας μολυβδοθούλων μελετήσας καὶ ἐξαγαγὼν πορίσματα περὶ τῆς
εἰκονογραφίας, τῆς διοικήσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ ἰδιωτικῆς ἱστορίας, τῆς
γεωγραφίας καὶ τοπογραφίας τῶν Βυζαντινῶν ἐξέθηκεν αὐτὰ ἐν τῇ Sigillo-
graphie de l'empire Byzantin, Paris 1884· οἱ κ. Dandliker καὶ Müller
ἐξερευνήσαντες τὰς πηγὰς τῆς ἀπὸ τοῦ 888-967 ἱστορίας, ὁ κ. Ferd. Hirsch
ἐξετάσας τὰς ἱστορίας καὶ τοὺς χρονογράφους ἀπὸ τοῦ 813-963, ὁ κ. Röckl
ἐξετάσας τὰς ἱστορικὰς πηγὰς τῶν ἐτῶν 976—1076, ὁ κ. H. Seger πραγ-
ματευσάμενος περὶ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου, ὁ κ. C. Neumann γράψας περὶ
τῶν ἐλλήνων ἱστορικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁ κ. Kart
Groh περὶ τῶν ἱστορικῶν τοῦ 6ου αἰῶνος, ὁ κ. L. Jeep ἐξετάσας τὰς πηγὰς τῶν
ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν, ὁ κ. Th. Uspenskij, ὁ κ. V. Vasilievskij, ὁ
κ. Scabalanovic, ὁ κ. Ternowski, ὁ κ. N. Kaptorev, οἵτινες πραγμα-
τεύονται τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν καὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῶν Βυζαντινῶν
σχέσεις τὰς τε πολιτικὰς καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς. Θεόδωρος δ' ὁ Γαζής
εὔρεν ἐρευνητὴν τῶν καθ' αὐτὸν ἀξιολογώτατον, τὸν Stein, ὅστις περιελ-
θὼν τὰς τῆς Ἰταλίας βιβλιοθήκας συνέλεξε πᾶν ὅ,τι εὔρε περὶ αὐτοῦ καὶ
συνεκρότησε τὰ κατὰ τὸν ἐν Ἰταλίᾳ βίον καὶ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρᾶ-
σιν. Καὶ ὁ μοναστικὸς ἔτι βίος τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου δὲν κρίνεται
ἀνάξιός προσοχῆς. Ἐσχάτως ὁ Hermann Usener ἐξέδωκε μετὰ μακρῶν
προλεγομένων καὶ σημειώσεων ἐρμηνευτικῶν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Der
Heilige Theodosius (Leipzig 1890) τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ

abbā Θεοδοσίου, συγγραφέντα ὑπὸ Θεοδώρου, ἐπισκόπου Περῶν, μαθητοῦ τοῦ Θεοδοσίου γενομένου, καὶ ὑπὸ Κυρίλλου μοναχοῦ.

Ταῦτα ἐλέχθησαν, ἵνα δειχθῇ ὅτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ οἱ βιασταὶ ἀρπάσσουσιν αὐτήν. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Τὴν πραγματείαν αὐτοῦ διεῖλεν ὁ κ. Μοστράτος εἰς δύο μέρη· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζει συντόμως τὰς πρὸ τοῦ Ἑλβετίου ἀναφανείσας ἐν Γαλλίᾳ παιδαγωγικὰς ἀρχάς, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Ἑλβετίου. Περὶ ἀμφοτέρων θὰ διαλάβωμεν ἐφεξῆς διεξοδικωτέραν πῶς, ἵνα σαφεστέραν παράσχωμεν εἰκόνα τῆς ἐργασίας τοῦ συγγραφέως.

Ἐξετάζων ἐν ἀρχῇ τοῦ πονήματος αὐτοῦ τὸν χαρακτήρα τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ εὕρισκε· ὅτι πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦτον προσηρμόζοντο κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ ἐκάστοτε τῶν γάλλων παιδαγωγῶν συστήματα. Μέχρι τοῦ Rousseau τοῦλάχιστον ἐπεκράτει ἐν τῇ γαλλικῇ παιδαγωγίᾳ ὁ τύπος ὅτι ἡ νεότης ὀφείλει γ' ἀνατρέφῃται πρὸς ὠρισμένον σκοπόν, πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις δῆλον ὅτι τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐπισκοπῶν δὲ τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Ἑλβετίου θεωρίαν ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτῆς πρὸς τὴν προγενεστέραν γαλλικὴν παιδαγωγίαν παρέχει τὸν ἱστορικὸν λόγον, δι' ὃν ὁ Ἑλβέτιος ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν ὑλικῶν αὐτοῦ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὑγιῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρατηρήσεων ἦλθεν ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην.

Ἀρχηγέτης σώφρονος ἐν Γαλλίᾳ παιδαγωγίας φέρεται συνήθως ὁ Montaigne (1533—1592), ἀλλ' ὁ κ. Δημ. Μοστράτος προτιμᾷ τὸν σατιρικὸν François Rabelais (1495—1553) λέγων ὅτι πρῶτος ὁ εὐφυῆς, πολυμαθὴς καὶ εὐγλωττος αὗτος ἀνὴρ κατενόησε τὸ ἑλλιπὲς καὶ φαῦλον τῆς ἀγωγῆς τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀρξάμενος δ' ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου ἐστηλίτευε τὰ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει διάστροφα καὶ προέτεινε νέον ἀγωγῆς σύστημα μετὰ θάρρους αὐτὸ συστήσας καὶ ὑπερασπίσας. Ἀριστον κατ' αὐτὸν βίβλιον εἶνε ὁ κόσμος καὶ ἡ δημιουργία, διὸ καὶ ἀπῆτει νὰ ἐγείρωνται οἱ μαθηταὶ λίαν πρῶτ' οὐ μόνον διὰ λόγους ὑγιεινοῦς, ἀλλ' ἵνα θυμιάζωσι καὶ τὴν φύσιν. Θερμῶς λοιπὸν συνίστη τὴν μελέτην τῆς φύσεως, τὴν γυμναστικὴν, ἐβραϊκὴν, βοτανικὴν, ἀστρονομίαν, τὴν θεησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐν λόγῳ πολυμαθειαν καὶ βίον πυθαγόρειον.

Ὁ Michel Montaigne συνίστη μὲν καὶ αὐτὸς τὴν γυμναστικὴν, κατὰ δὲ τᾶλλα ἐστράπη διάφορον τοῦ Rabelais ὁδόν. Ἐζήτει μέσην μόρφωσιν, κτήσιν γενικῶν γνώσεων, τὸ πρακτικῶς ὀφέλιμον, περιορίζετο δ' ἐν πᾶσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον. Τὴν γνῶσιν τῶν γλωσσῶν ὑπελάμβανεν ἀναγκαίαν τῶν περιστάσεων ἕνεκεν. Ἀπῆτει νὰ μαθηθάνωσιν οἱ παῖδες ἱστορίαν, οὐχ ἵνα τὴν μνήμην ἀλλὰ τὴν κρίσιν καὶ τὴν συνείδησιν ἀναπτύξωσιν. Ἐφρόνει δ' ὅτι, ὅταν οἱ παῖδες ἀναπτύξωσι τὰς ἑαυτῶν δυνάμεις, αὐξηθέντες δύνανται καὶ πᾶν ἀγαθόν ἢ πράττωσι καὶ δὴ καὶ εἰδικοί κλάδου τινὸς νὰ κα-

ταστῶσι. Καθόλου δὲ ὁ Montaigne ὑπέταξε τὰ πάντα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικῆς καὶ ἐπεδίωκε γενικὴν τινὰ ἀνθρωπίνην μόρφωσιν, δυναμένην νὰ παρέχῃ τῇ κοινωνίᾳ *Gentilshommes*. Ἀντετάσσετο δὲ κυρίως κατὰ τῶν Ἰησουϊτῶν, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ ἐπέκτασις τοῦ κράτους τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐπὶ πάντων τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτευμάτων καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ τάγματος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ Ἰησουῖται ἐπεμένως ἀπέφευγον πᾶν ὅ,τι ἐδύνατο νὰ μειώσῃ τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησίας, ἐδίδασκον τὴν ἄνευ ὄρων ὑποταγὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ παραγγέλματα αὐτῆς ὡς αὐτοὶ ταῦτα ἠρμήνευον. Οἱ παῖδες ὤφειλον ν' ἀποδῶσιν ὅργανα τοῦ τάγματος πρόθυμα καὶ χρήσιμα. Ἐξεπαίδευον λοιπὸν αὐτοὺς ἐν μοναστηριακοῖς ἐνδιαιτήμασιν ὑπὸ ἀδιάλειπτον ὁδηγίαν καὶ ἐπιτήρησιν, ἀλλὰ προῦθυμοῦντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοῖς τὸν βίον ὡς οἶόν τε εὐάρεστον. Προσεπάθουν νὰ μορφώσωσιν αὐτοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου, ἱπποτικούς, ἀνθρώπους τῆς αὐλῆς καὶ τῶν ὑποθέσεων. Ἡ ἰδιάζουσα ἐκάστη φύσις ἐπνίγετο, αὐτοτελὲς σκοπὸς ἠθικῆς δὲν ὑπῆρχεν. Ἡ μέθοδος καὶ τὸ ὑλικὸν τῆς διδασκαλίας ἐξελέγετο ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐπιμελέστατα καὶ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν εὐαρμοστότατα. Ἡ ἐλληνικὴ καὶ λατινικὴ ἐδιδάσκοντο ἐν ἡκρωτηριασμένοις κειμένοις τῶν ἐνδόξων τῆς ἀρχαιότητος συγγραφέων. Ἡ φιλοσοφία προφορικῶς μόνον ἐδιδάσκετο. Ἡ μὲν σχολαστικὴ φιλοσοφία ἐκαλλιεργεῖτο φιλοπονώτατα κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας, αἱ δ' ἐπιστῆμαι ὅλως ἡμελοῦντο. Ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς μόρφωσις ἦτο ἄγνωστος καὶ τῶν Ἰησουϊτῶν οἱ τρόφιμοι εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν μᾶλλον τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἐκφράσεως ἢ τὴν ἐννοιαν αὐτήν. Ἐπεζήτουν δὲ τὴν γνῶσιν οὐχὶ αὐτῆς τῆς γνώσεως ἐνεκεν, ἵνα θεραπεύσωσι ὁρῶν ὅτι τὴν φιλομάθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἵνα ὑποσκιάσωσι τοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ Ἰησουῖται ἐπεδίωκον νὰ ἐπέχωσι τὴν βούλησιν καὶ τὴν νόησιν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἀνελευθερίᾳ τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετεχειρίζοντο καὶ τὴν νέαν ἐπιστήμην ὡς ὄργανον μόνον, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν Ἰανσενῖται¹ ἐπεδίωκον σοβαρὰν παιδείυσιν κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὴν θρησκείαν ἠθέλον οἱ Ἰανσενῖται οὐχὶ πρὸς ἡγεμονίαν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος. Ἐπεδίωκον δὲ τῆς διανοίας ἀνάπτυξιν λογικὴν καὶ τῶν σχολαστικῶν παραδόσεων ἀνεξάρτητον. Κατεφρόνουν τοῦ πρὸς ἑμιλλαν τεχνικοῦ κεντρίσμου τῆς νεότητος καὶ ἐσπούδαζον σφόδρα περὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἐπιστημῶν. Πρῶτοι οὗτοι εἰσέγαγον τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ὡς ὄργανον διδασκαλίας καὶ συνέταξαν πρὸς τοῦτο γραμματικὰς καὶ ἄλλα διδακτικὰ βιβλία.

Τὸ σύστημα τῶν Ἰανσενιτῶν κατεστοχάζετο τῆς καλλιεργείας τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοίας καὶ τοῦ

¹ Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος ἐκαλεῖτο Jansenius, ἦτο Ὁλλανδὸς καὶ ἔζησεν ἀπὸ τοῦ 1585—1638.

διαπλάσαι τοὺς μαθητὰς ἄνδρας τοῦ κόσμου ἐπιδεξίους ἀναλόγως πρὸς τὰς τότε περιστάσεις.

Ὁ Bossuet (1627—1704) καὶ ὁ Fénelon (1651—1715) ἔδωσαν τῇ παιδεύσει διεύθυνσιν ἰδεώδη, ἀνέτρεφον τοὺς βασιλόπαιδας ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἀνδρῶν. Ὁ Bossuet τὸν διάδοχον τοῦ γαλλικοῦ θρόνου ἐδίδασκεν Ὅμηρον, καθολικὴν ἱστορίαν, λατινικὰ καὶ φιλοσοφίαν. Παιδαγωγικώτερος ἀνεδείχθη ὁ Φενελών. Ὁ ἐξοχος τοῦ Τηλεμάχου συγγραφεὺς ἐθεώρει τὰ ἑλληνικά, λατινικά, τὴν ἱστορίαν, τὰ θρησκευτικά ὡς ἀναγκαιότατα. Διὰ δὲ τοῦ περὶ παιδείσεως τῶν κορασίων ἔργου αὐτοῦ καὶ διὰ πολλῶν τοῦ Τηλεμάχου χωρίων ἔδειξε πόσον ἐπόθει τὴν βελτίωσιν τῆς παιδείας ἐν τῷ ἔθνει αὐτοῦ. Αἱ παιδαγωγικαὶ αὐτοῦ γνώμαι ἔσχον ῥοπὴν καὶ πρὸς τὰς θεωρίας τῶν μετὰ ταῦτα παιδαγωγικῶν συγγραφέων.

Εἰς τοὺς παιδαγωγικοὺς τοῦ 17 αἰῶνος καταριθμεῖται καὶ ὁ Claude Fleury (1640—1723) ὡς πρόδρομος τοῦ Rollin, οὗ τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον *Traité des études* ἐδημοσιεύθη 30 ἔτη πρὸ τοῦ Émil τοῦ Ρουσῶ.

Ὁ Rollin ὑπῆρξεν ἀπάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ὀξύτερος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θρησκείας κήρυξ. Ὁ ἄνθρωπος κεῖται κατ' αὐτὸν ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἐν μόνῃ τῇ φιλοσοφίᾳ δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ ἐποικοδόμησιν, τὴν τελείωσιν τοῦ νοῦ, τὴν πρόσκτησιν γνώσεων, τὴν ζωοποίησιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Εἰ καὶ πολὺ ἐτίμα τὴν διὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων παιδείαν, ὅμως τὸ σύστημα αὐτοῦ εἶνε πρακτικὸν καὶ ἰδίᾳ χριστιανικόν. Ἡ μάθησις ὀφείλει νὰ γίνηται τοῖς παισὶν εὐάρεστος δι' ὠραίων βιβλίων, περιπάτων, ἐπισκέψεων μουσείων καὶ τῶν ὁμοίων. Ὁ νέος γάλλος ὀφείλε νὰ καταστῇ *honnête homme*, περὶ αὐτατελοῦς δὲ τινος τοῦ μαθητευομένου ἀναπτύξεως οὐδεὶς ἐγίνετο λόγος.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα δὲν κατώρθωσαν νὰ παράσχωσι τῷ γαλλικῷ ἔθνει παντὶ εὐκοσμον καὶ ἐλευθερίαν ἀγωγὴν. Διὸ ἐν μὲν τοῖς Παρισίοις ἐπεπόλαζεν ἀμάθεια καὶ δεισιδαιμονία, ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ χώρᾳ διαγοητικὴ ὀκνηρία. Σύμπας δ' ὁ κοινωνικὸς βίος περιστρέφετο περὶ δύο ἄξονας, τὸν τῆς αὐλῆς καὶ τὸν τῆς ἐκκλησίας. Δραστηριότης, ἐνθουσιασμός ἢ καὶ ζήλος τις ἦσαν ἄγνωστα τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ. Τὰ πάντα ἕκαστος ἀνέμενε παρὰ τοῦ ἑτέρου καὶ οὐχὶ παρ' ἑαυτοῦ. Ἐθεράπευον μόνον τὸ σῶμα. Τὰ πάντα ὀφείλον νὰ γίνωνται ὡς ἐν τῇ αὐλῇ, καὶ αὐτὸς ὁ πόνος ἔπρεπε νὰ καταπνίγηται *par bonne éducation*. Πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφείλε τις νὰ εἶνε ἀξιαγάπητος καὶ εὐάρεστος. Ἡ ὑψηλὴ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐννοια ὅτι ὁ κόσμος εἶνε παλαίστρα, ἐν ᾗ ἵνα παλαίῃ τις, ὀφείλει νὰ εἶνε δυνατός, ἢ ἐργαστήριον, ἐν ᾧ ὀφείλει τις νὰ ἐργάζεται, ὅπως ἀποβῇ χρήσιμος, ἥτο ἔτι ἄγνωστος τότε.

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐλευθέρια γνῶμη, πᾶσα τῆς διανοίας ἑξαρκεῖς ἀπηνῶς κατεδιώκετο ὑπὸ τε τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας, οὐδεμίαν ὑπῆρχεν ἑσώθεν ἐλπίς σωτηρίας πρὸς διόρθωσιν τῆς νοσηρᾶς ταύτης καταστάσεως, εἰ μὴ τις ἑξώθεν ἐπῆρχετο. Ὀντως δ' ἐπῆλθεν ἐξ Ἀγγλίας.

Ἡ τοῦ Locke φιλοσοφία τοῖς γάλλοις ὑπὸ τοῦ Βολταίρου πρῶτου γνωστῇ γενομένη παρήγαγεν ἰσχυρὰν ἐν Γαλλίᾳ διανοητικὴν κίνησιν. Ἡ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα δραστήρια ἐκείνη διανοητικὴ ζωὴ, ἣν ἐξαγγέλλουσι τὰ ὀνόματα τοῦ Condillac (1715—1780), Lamettrie (1709—1751), Diderot (1713—1784), Holbach (1724—1789), Rousseau (1712—1778), Helvetius (1715—1771), Montesquieu (1689—1755), ἔχει πηγὴν τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας τοῦ ἁγγλοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἐπιφανὴς φιλόσοφος Condillac ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου εἰς τὸν Locke μεταστὰς εὗρεν ὅτι τοῦ Locke ἡ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία ἔχρηζεν ἀναπτύξεως ἐαυτῇ ἀκολουθοῦ. Ἐπιχειρήσας δὲ τῷ ἔργῳ κατέστρωσε τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ὅπερ τὴν αἰσθήσιν ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς γνώσεως ἡμῶν ἀποδέχεται καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο *φιλοσοφία τῶν αἰσθήσεων* (Sensualismus). Τὸ σύστημα τοῦτο περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Ἑλβετίου, τοῦ Lamettrie, τοῦ Diderot, τοῦ Holbach ἀναπτυχθὲν κατέληξεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐπιπολαιάν καὶ θρασεῖαν ὑλικὴν φιλοσοφίαν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων.

Οὐ μόνον δὲ αἱ περὶ γνώσεως ἀλλὰ καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ τοῦ Locke θεωρίαι ἐγένοντο ἐν Γαλλίᾳ ἀφορμὴ ὁμοίων σκέψεων. Ὁ Lamettrie, Condillac, Montesquieu, Voltaire καὶ πρὸ πάντων τούτων ὁ Diderot ἐξήνεγκαν γνῶμας περὶ ἐκπαιδεύσεως. Τοῦ Montesquieu αἱ πολιτικαὶ θεωρίαι ἔχουσι πηγὴν τὸν Locke, ὁ δὲ Rousseau εἶνε ἀπερίσπαστος τῶν παιδαγωγικῶν τοῦ ἁγγλοῦ φιλοσόφου ἀρχῶν ἐν κορυφῇ γαλλικῇ περιβολῇ. Καθόλου δ' εἰπεῖν τὴν θορυβώδη ἐκείνην ἐν Γαλλίᾳ ζύμωσιν τοῦ 18ου αἰῶνος προῦκάλεσεν ἀγγλικὴ ζύμη. Ὁ Rousseau διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ *Emile* (1762), παρὰ πᾶσας τὰς ἐν αὐτῷ οὐτοπίας, δι' ἧς καὶ κρίνεται ὡς παράφρων, ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον λίαν ἰσχυρῶς. Ὁ Κάντιος ἐθαύμαζεν αὐτό, ὁ δὲ Goethe ὠνόμαζεν αὐτοῦ *εὐαγγέλιον*. Ἀλλ' ὁξυδερκέστερον τοῦ Montesquieu πολιτικὸν ὄμμα καὶ νοῦν ἀκριβέστερον καὶ βαθύτερον τοῦ Rousseau εἶχεν ὁ Ἑλβετιος.

Καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος εὗρεσκε μετὰ πάντων τῶν τότε μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Γαλλίας τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ σφόδρ' ἀπελπιστικὴν. Θεωρεῖ δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης αἰτίαν τὴν πολιτείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἐκεῖνοι σφοδρῶς ἐπιτίθεται καὶ οὗτος κατ' αὐτῶν. Ἐν τῷ ἀπελπισμῷ δ' αὐτοῦ σωτηρίαν ἐλπίζει μόνον ἐκ τινος κατακτῆσεως τῆς Γαλλίας ὑπὸ λαῶν ξένων. Μόνον ξένη κατοχὴ δύναται γὰρ καταπαύσθαι τὴν ἐπονειδιστὸν τῆς πολιτείας τυραννίαν καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς κοινωνίας.

νίας ἐξαχρείωσιν. Ἄλλ' ὁ Ἑλβετίος δὲν θέλει νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς θρή-
 νους, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐργασθῇ πρὸς βελτίωσιν τῶν πραγμάτων, τὴν δὲ βελτίω-
 σιν ταύτην προσδοκᾷ ἐκ τινος ἀνακαινισμού τῆς κοινωνίας, ἐκ τῆς ἐμφυ-
 σήσεως εἰς αὐτὴν νέας ζωῆς· νέα δὲ ζωὴ δύναται, ὡς ὀρθῶς φρονεῖ, νὰ ἐμ-
 ρυσηθῇ εἰς τινὰ κοινωνίαν δι' ὑγιαῖς ἀνατροφῆς καὶ παιδεύσεως. Τὴν ὑγιᾶ
 ταύτην παίδευσιν παθὼν νὰ εὕρῃ καὶ συστήσῃ εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ὁ Ἑλ-
 βετίος ἐξετάζει πρὸς τοῦτο τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν προ-
 γενεστέρων αὐτοῦ.

Τὰς μὲν φιλοσοφικὰς τοῦ Ἑλβετίου ἀρχὰς δὲν δύναται νὰ ἐπιδοκιμάσῃ
 τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία, ὡσαύτως δὲ καὶ ὅσα παιδαγωγικὰ διδάγματα αὐτοῦ
 ἐκφύονται ἐξ ἐκείνων ὡς ὁ καρπὸς ἀπὸ τοῦ δένδρου, ἀλλ' αἱ ψυχολογικαὶ
 αὐτοῦ παρατηρήσεις καὶ αἱ ἐκ τούτων πηγάζουσαι περὶ ἀνατροφῆς καὶ παι-
 δεύσεως συμβουλαὶ κέκτῃνται καὶ νῦν ἔτι μεγάλην σπουδαιότητα. Διὰ τοῦτο
 τὸ παιδευτικὸν τοῦ Ἑλβετίου σύστημα ὀφείλει νὰ καταλάβῃ τὴν προσήκου-
 σαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παιδαγωγικῆς. Ἄν δὲ μὴ ἐγένετο τοῦτο μέχρι
 τοῦδε, ἀποδοτέον εἰς τὴν ἑλλειψιν ἀκριβοῦς περὶ αὐτοῦ γνώσεως. Τὴν ὑπη-
 ρεσίαν ταύτην προσφέρει νῦν ὁ κ. Δ. Γ. Μαστράτος.

Ἐξετάζων τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ Ἑλβετίος εὕρισκει ὅτι ὁ ἀνθρώπος
 εἶνε ὢν αἰσθητικόν, ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ ἰδιότητες εἶνε διάφοροι ἐμφανίσεις
 τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἡ μνήμη, ἡ περὶ τὸ συγκρίνειν ἱκανότης, ἡ
 κρίσις εἶνε κατ' αὐτὸν κυρίως αὕτη ἡ αἰσθητικὴ αὐτοῦ δύναμις. Τὰ μόνα
 ἑλαττήρια τῶν πράξεων καὶ κρίσεων αὐτοῦ εἶνε ἡ ἐπιθυμία τῆς ἡδονῆς καὶ
 ὁ φόβος τῆς λύπης. Ὁ ἀνθρώπος διακρίνεται τῶν λοιπῶν ζώων διὰ μόνου
 τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἀνισότης τῆς διανοητικῆς τῶν ἀνθρώπων δυνά-
 μεως προέρχεται οὐχὶ ἐκ τῆς τελειότητος ἢ ἀτελείας τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλ'
 ἐκ τῆς ἀνίσου πρὸς μάθησιν ὀρέξεως. Ἡ δ' ὀρεξις ἔχει τὴν ῥίζαν αὐτῆς ἐν
 τοῖς πάθεσιν, ἃ παρ' ἅπασιν τοῖς κανονικῶς ὀργανωμένοις ἀνθρώποις τὴν
 αὐτὴν κέκτῃνται δύναμιν.

Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ εἶνε πινακὶς ἄγραφος,
 πληροὶ δ' αὐτὸν μετὰ ταῦτα περιεχομένου ἡ αἴσθησις. Τὰ πάντα ἐξαρτῶνται
 ἄρα ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς διευθύνσεως τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως,
 ἐκ τῆς καλουμένης ἀγωγῆς. Ταύτης ἔργον εἶνε νὰ προσφέρῃ τῷ μαθητῇ
 τὰς προσηκούσας ἐντυπώσεις. Πᾶσα ἀρετὴ καὶ δεξιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶνε
 ἄρα ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς. Ἀγωγή δὲ εἶνε ἡ ἐπιστήμη τοῦ διεγείρειν
 τὴν ἑμιλλαν. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἀποκαλύπτεται μόνῳ τῷ βαθεῖ γνώστῃ
 τοῦ τε νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, μόνῳ τῷ φιλοσόφῳ. Τὰ τῆς ἀγω-
 γῆς ἄρα ὄργανα δύνανται νὰ τελειοποιήσωσι μόνον ῥηξικέλευθοί τινες ἄνδρες,
 μόνον μεγάλοι διάνοιαι.

Ὁ ἀνθρώπος εἶνε προϊὼν τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ. Ἡ ἠθικὴ, πολιτικὴ καὶ νο-
 μοθετικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἐθνῶν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀγω-

γῆς αὐτῶν. Τὴν περὶ τὴν γλῶσσαν ἐμπειρίαν, τὴν ἐν ἀνδράσιν ὑπεροχὴν γυναικῶν τινῶν, τὴν διαφορὰν πῶν κλίσεων καὶ ῥοπῶν ὀφείλομεν εἰς τὴν ἀγωγὴν. Καὶ αὕτη δὲ ἡ φιλάνθρωπία καὶ ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη ὀφείλεται τῇ ἀγωγῇ, εἶνέ τι πρόσκτητον καὶ διδακτόν. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἐνὶ λόγῳ ὅλως ἀγωγὴ καὶ μίμησις. Τὴν ἑλλειψιν καθαρὰς ἐννοίας περὶ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἀποδίδωσιν, ὃ Ἐλβετίος εἰς ἑλλειψιν ὑγιοῦς παιδείσεως. Ἐκαστος ποιεῖται καλὴν ἢ κακὴν χρῆσιν τῆς ἐκυτοῦ δυνάμεως κατὰ τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ, καὶ ἀγαπᾷ τὴν δικαιοσύνην ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλῶς διότι ἀπέλαυσεν ἐξαιρετοῦ ἀγωγῆς. Ἄν οἱ πλεῖστοι τῆς Εὐρώπης λαοὶ τὴν ἀρετὴν θεωρητικῶς μόνον ἐκτιμῶσιν, τοῦτο εἶναι τῆς ἀγωγῆς ἀποτέλεσμα. Ὁ καθολικὸς μοναχὸς εἶναι μὲν, λέγει, σκληρὸς καὶ ἐνεκα τῆς ἀποστολῆς, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἐνεκα τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ.

Ἡ χρηστότης τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀνατροφῆς ἔργον. Εἶναι ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν ὑγιής; συνδέεται τότε ἐν τῇ διακρίσει ἡμῶν ἡ ἡμετέρα εὐδαιμονία μετὰ τῆς τῶν ὁμοίων ἡμῖν ἀνθρώπων. Ὅς δ' ἂν ἐνεκα τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ μὴ διαβλέπῃ τὰ ἴδια ἐαυτοῦ πάθη ἐν τοῖς τῶν ἄλλων, οὗτος εἶναι σκληρὸς καὶ αἰμοχαρής. Ἡ ἐκκλισις τῆς τότε γαλλικῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα τῶν κυριωτάτων αὐτῆς τάξεων, τοῦ κλήρου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων, ἦτο κατὰ τὸν Ἐλβετίον καρπὸς δηλητηριώδους πλημμελοῦς ἀνατροφῆς. Οἱ ἱερεῖς ἦσαν, λέγει, ἀνανδροὶ, διότι ἀνετράφησαν θηλυπρεπῶς, ὃ ἐπίσκοπος ἦτο ἔτι χείρων διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Οἱ γάλλοι ἀξιομαχτικοὶ ἦσαν ἥττονες τῶν τοῦ πολέμου κακουχιῶν, διότι ἦσαν ἀνατεθραμμένοι μαλθακῶς. Ἡ τότε γαλλικὴ παιδείσις δὲν ἐδύνατο ν' ἀναπτύξῃ πολίτας καὶ πατριώτας. Ἐπειδὴ δὲ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἐλβετίου, ἠθικὴ καὶ νομοθεσία εἶναι ἡ αὕτη ἐπιστήμη, ἔπεται ὅτι ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἀγωγὴ εἶναι ὅλως ἔργον τῶν νόμων.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, ἥτις διὰ τριῶν τινῶν ἐπιτυγχάνεται, διὰ τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς, ἥτοι τῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος πρὸς ὑγίειαν, διὰ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς, ἥτοι τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ εὐρίσκειν τὸ ἴδιον συμφέρον ἐν τῷ τοῦ ἑτέρου, καὶ διὰ τῆς διακοητικῆς ἀγωγῆς, ἥτοι τῆς ἀσκήσεως τῆς κρίσεως καὶ τῆς μνήμης δι' ἀληθειῶν, ἐξ ἀρμοδίων διδασκάλων, μεθόδων καὶ βιβλίων προσγινομένων.

Παράγοντες δὲ τῆς ἀγωγῆς πρὸς εὐδαιμονίαν εἶναι ἡ τύχη, ἡ προσοχὴ τὸ συμφέρον, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ τὰ πάθη (ἰδίως τὸ κάλλιστον αὐτῶν ἡ φιλοδοξία), ὅργανα δὲ ἡ τῆς ἀμύλλης διεγερσις, ὁ ἐθισμός, ἡ ὑπομονή, ὁ φόβος, τὸ παράδειγμα.

Χρόνος ἀγωγῆς κατ'ἀλλήλους ἡ παιδικὴ καὶ νεανικὴ ἡλικία.

Τόπος ἀγωγῆς ἀρμοδιώτερος τοῦ πατρικοῦ οἴκου εἶναι τὰ δημόσια σχολεῖα.

Ὁ πρῶτος δὲ διδάσκαλος τὰ αἰσθητὰ, αἱ ἐκ τοῦ περιτοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου ἐντυπώσεις.

Παράγοντες τῆς ἀγωγῆς.

1) Ἡ τύχη. Τύχην ἐννοεῖ ὁ Ἐλβέτιος τὴν διάφορον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, τῶν καταστάσεων καὶ περιστάσεων, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ δύναμις τῆς τύχης εἶνε μεγάλη, ἀλλ' οὐχὶ πᾶσιν ἡ αὐτή. Ἡ τύχη ἢ τὰ τυχαίως προσπίπτοντα εἶνε ὁ κοινὸς τῶν ἐφευρετῶν διδάσκαλος, ὁ πατήρ πάσης σχεδὸν ἀνακαλύψεως. Ἐξ αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ μεγαλοφυΐα εἶνε δῶρον τῆς τύχης. Τὸ τυχαῖον ἐφέλκεται τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν εἰς τὰ προσπίπτοντα τῇ αἰσθήσει πράγματα, ἡ δ' οὕτω διεγερθεῖσα προσοχὴ δύναται συνηθέστατα νὰ ὀρίσῃ ἐς αἰεὶ τὰς κλίσεις τοῦ νέου.

2) Ἡ προσοχὴ εἶνε ἀναγκαῖον προῖόν τῆς ἀνίσου δυνάμεως τῶν παθῶν, εἶνέ τι ἐπίκτητον, συνηθείας, ἀνάγκης καὶ φόβου ἀποτέλεσμα· δύναται δὲ νὰ εἶνε μικρὰ ἢ μεγάλη, ἀσταθὴς καὶ κυμαινομένη, εὐχερῶς ἀποκάμνουσα ἢ ἐπίμονος, ἄνισος, σπανία ἢ ἑκτακτος, ἀλλ' αἰείποτε ἀναγκαία, ἐὰν θέλῃ τις νὰ μάθῃ ἢ νὰ γένηται τι.

Πάντες οἱ μεγάλοι καὶ μεγαλοφυεῖς ἄνδρες εἶχον σπανίαν προσοχῆς δύναμιν. Αὐτὴ ἡ μεγαλοφυΐα εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα ἰσχυρᾶς εἰς τέχνην καὶ ἐπιστήμην συγκεντρουμένης προσοχῆς, κέκτηται τὴν αὐτὴν τῇ διακοήσει σπουδαιότητα, τῇ δυναμένη ν' ἀποκαλύψῃ τὰς τῆς ἐπιστήμης ἀρχάς. Οἱ συνήθεις τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶνε προσεκτικοί, διότι οὐχὶ παντὸς ἔργον τὸ ὑποβάλλειν ἑαυτὸν ὑπὸ τοὺς μετὰ τῆς προσοχῆς συνδεομένους πόνους.

3) Τὸ συμφέρον. Ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἐννοεῖ ὁ Ἐλβέτιος πᾶσαν τὴν κλίμακα τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης ἀπὸ τοῦ ἀσθενεστάτου καὶ μόλις αἰσθητοῦ μέχρι τοῦ ἰσχυροτάτου αὐτῶν βαθμοῦ. Τὸ συμφέρον εἶνε κατ' αὐτὸν ὁ μοχλὸς πάσης κινήσεως, ἄνευ δ' αὐτοῦ οὔτε νὰ παρατηρήσωμεν οὔτε νὰ συγκρίνωμεν οὔτε ἐπομένως νὰ διακρίνωμεν δυνάμεθα. Τὸ συμφέρον εἶνε ἀρχὴ πάσης κοινωνικότητος· ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται τὸ νοεῖν καὶ διανοεῖσθαι καὶ ἄνευ αὐτοῦ οὐδεμία μεγάλη διάνοια. Ἄν ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι διάφορον περὶ ζητημάτων τινος γνώμην, συμβαίνει τοῦτο ἕνεκα ἐλλείψεως συμφέροντος πρὸς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους περὶ ἠθικῶν, πολιτικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων.

Τὸ συμφέρον δὲν εἶνε κατ' ἀνάγκην ὑλικόν· τοῦναντίον εὐγενεῖς διάνοιαι συμφέρον νοοῦσι τὴν φιλαυτίαν μόνην, ὁ δ' ἐνάρτετος ἄνθρωπος τὰ καθόλου ἰσχυρὰ ἐλατήρια πασῶν τῶν τε ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἡμῶν πράξεων. Ἐκ συμφέροντος, λέγει, ὑπερασπίζει ὁ μοναχὸς μετὰ σπουδῆς γελοίας τὰ ψευδῆ θαύματα τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ τάγματος αὐτοῦ, σκώπτει δὲ τοὺς περὶ φαντασμάτων μαρτυροῦντας, διότι οὐδὲν ἔχει συμφέρον νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτά. Ἐκ συμφέροντος πιστεύουσι τυφλῶς εἰς τὰς ψευδεῖς θρησκείας. Ἐκ συμφέρον-

τος συμβουλευούσι τινες τὴν ὀκνηρίαν καὶ τὸ μὴδὲν πράττειν ὡς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν τοῦ βίου. Πρὸς ἀπλὴν μὲν ἡδονὴν δύναται τις νὰ ὑπολογίσῃ σελίδας μόνον τινὰς ἀριθμῶν, τόμον δ' ὅμως ὁλόκληρον ὑπολογίζει, ὅταν τὸ συμφέρον τῆς ἀόξεως ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἀπαιτῇ τοῦτο. Καὶ συντόμως ἄνευ συμφέροντος οὐδ' ἀγάπη πρὸς τὴν ἀρετὴν ὑπάρχει· τὸ ἀγαπᾶν τὴν ἀρετὴν ἄνευ συμφέροντος δὲν εἶνε ἀρετὴ. Ἐκ τῶν τὴν διάνοιαν καὶ τὰς εὐφυΐας γεννωσῶν ἀρχῶν εἶνε καὶ τὸ συμφέρον, ὅπερ παρορμᾷ ἡμᾶς νὰ συγκρίνωμεν πρὸς ἀλλήλα τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, νὰ παρατηρῶμεν ὁῦλα δὴ προσεκτικῶς τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς τῶν πραγμάτων. Οἱ ἄνθρωποι εἶνε καλοὶ ἢ κακοὶ κατὰ τὸ συμφέρον, ὃ συνδέει ἢ χωρίζει αὐτούς. Ἀπόδειξις τούτου κατὰ τὸν Ἐλβετίον εἶνε ἡ ἀνάγκη τῶν νόμων· διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἄλλος πρὸς κατασκευὴν πολιτειῶν ἀγαθῶν τρόπος ὑπάρχει ἢ τὸ συνάψαι τὸ συμφέρον ἐκάστου πρὸς τὸ ἀπάντων τῶν πολιτῶν. Τὸ συμφέρον ὀρίζει τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ φιλάνθρωπία κατ' οὐσίαν οὐδὲν αὐτοῦ διαφέρει.

Ἀρετὴ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶνε ἢ θυσία τοῦ ἐπὶ μέρους ὑπὲρ τοῦ καθόλου συμφέροντος· εἰς μόνος νόμος εἶνε παρ' ἀπασιν ἀποδεκτὸς καὶ ἀσπαστός, ὃ τὸ συμφέρον, τὴν ὠφέλειαν τῶν πλείονων προβάλλων. Τὸ δὲ τῶν ἀδυνάτων συμφέρον σιγᾷ πρὸ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἔθνους σύμπαντος. Μόνον ὅταν ἡ πείρα διὰ τοῦ λόγου τελειωθῇ, δύνανται νὰ κατανοήσωσιν οἱ λαοὶ ὅτι συμφέρον αὐτῶν εἶνε νὰ ὑπάρχωσι δίκαιοι, φιλάνθρωποι, ἀκριβεῖς τῶν ὑποσχέσεων τηρηταί. Οἱ καθεστῶτες νόμοι οὐδέποτε καταλύονται, ἂν μὴ ἔχωσι πρὸς τοῦτο συμφέρον οἱ ἄνθρωποι. Πᾶσα συνετὴ νομοθεσία συνδέουσα τὸ μερικὸν συμφέρον πρὸς τὸ γενικὸν διατηρεῖται ἀλώβητος. Τὸ συμφέρον εἶνε ὁ κυριώτατος ἡμῶν μοχλός.

Ἡ τελείωσις τῆς ἠθικῆς εἶνε συμφέρον τῶν ἀνθρώπων. Ἡ τῶν ἐθνῶν εὐτυχία ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μᾶλλον ἢ ἥττον ζωηροῦ συμφέροντος, ὅπερ ἔχουσιν ὑπὲρ τῆς τελειοποιήσεως τῆς παιδαγωγίας. Ἵνα παιδίον τι μάθῃ καὶ γένηται προσεκτικόν, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ συμφέρον πρὸς τοῦτο· καὶ Ἵνα διδάσκαλός τις βελτιώσῃ καὶ τελειοποιήσῃ τὴν μέθοδον αὐτοῦ, εἶνε ὡσαύτως ἐπ' ἀνάγκης νὰ ἔχῃ συμφέρον πρὸς τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς.

4) Ἐπιθυμία καὶ πάθη. Τὸ συμφέρον δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ, ἂν μὴ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμίας ἢ πάθη, εἶνε δὲ ταῦτα ὁ τέταρτος παράγων, τὸ δραστηκώτατον καὶ μοναδικόν ἐλατήριον τῆς προσηκούσης ἀγωγῆς. Πάθη καλεῖ ὁ Ἐλβετίος τὰς ζωηρὰς ἐπιθυμίας, ἐπομένως πάθη καὶ ἐπιθυμίας κατὰ βαθμὸν μόνον διαφέρουσιν. Ἡ ἐπιθυμία κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐξεταζομένη εἶνε κίνησις τῆς ψυχῆς καὶ ὁρμὴ πρὸς ἡδονήν, ἄνευ αὐτῆς ἡ ψυχὴ εἶνε ἀδρανής. Ἀνάγκη νὰ ἐπιθυμήσῃ τις, Ἵνα πράξῃ, καὶ νὰ πράξῃ, Ἵνα εὐδαιμονήσῃ. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ διαπρέπειν καὶ κρατιστεῦειν γεννᾷ τὰς διαφόρους θεξιότητας· τούναντίον δὲ ἡ κατὰ πνίξις τῶν ἐπιθυμιῶν συνεπάγεται

τὴν ἐξάλειψιν αὐτῆς τῆς ψυχῆς. Ὁ μὴ ἔχων πάθη οὔτε ἐνεργείας ἀρχὴν οὔτε ἐλατήριον πρὸς πρᾶξιν ἔχει. Ὁ φιλόσοφος ἄρα ὀφείλει νὰ γινώσκῃ καὶ ἐξετάζῃ ἀκριβῶς τὴν τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου γεννῶσαν ἀρχὴν, ἵνα δυνήθῃ νὰ προβιάσῃ τὴν εὐημερίαν αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι νομοθετοῦν ἅτε χρήσιμα ὄντα δὲν κατέπνιγον τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Παρὰ λαῶ μὴ ἔχοντι πάθη δὲν δύναται τις νὰ εὕρῃ μεγάλους ἄνδρας, ἀλλὰ μοναχοὺς μόνον. Ἄνθρωπος ἄνευ ἐπιθυμιῶν εἶνε ἀνίκανος πρὸς κρίσιν. Τὰ πάθη συγκεντροῦντα τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ ὀρισμένων πραγμάτων καθιστῶσι μὲν ἡμᾶς δεκτικοὺς τῶν ὑπὸ τούτων ἐν ἡμῖν προκαλουμένων λεπτοτάτων αἰσθημάτων, στομοῦσι δὲ πρὸς πᾶν ἄλλο εἶδος ἐντυπώσεων.

Ἡ περιεργία καὶ φιλομάθεια εἶνε ἁπλῶς ἐνέργεια τῆς πρὸς εὐτυχίαν καὶ βελτίωσιν τῆς τύχης ἡμῶν ἐπιθυμίας.

Ἡ ἰσχυρὰ πρὸς ἀνεξαρτησίαν ἀγάπη εἶνε καὶ αὕτη ἐπιθυμία. Διὰ τίμαί εἶνε τὸ σύνηθες ὑποκείμενον τῆς τῶν ἀνδρῶν ἐπιθυμίας. Ἐὰν ἐπομένως θελήσῃ τις νὰ πνίξῃ πᾶσαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιθυμίαν, θὰ ἐξάλειψῃ πᾶσαν ἐν αὐτῷ ἐνεργείας ἀρχὴν, πᾶσαν τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ θὰ ἐπενέγκῃ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ ἀπαλλάγῃ αὐτῆς ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς πρὸς διανόησιν· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία μέγας τοῦ ἀνθρώπου διδάσκαλος ἡ δυστυχία. Τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχει καὶ ὁ πρὸς δόξαν ἔρως.

Ἡ γνῶσις τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀνάλογος τῆς φιλομαθείας αὐτῶν. Ὀλίγοι δμως δύνανται νὰ ἀνυψῶνται εἰς ἀγνώστους ἀληθείας· ταῦτο ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῆς τύχης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σφοδρᾶς πρὸς δόξαν ἐπιθυμίας. Οὐδεὶς ποτε ὑπὸ θερμῆς πρὸς δόξαν ἐπιθυμίας ἐμψυχούμενος ὑστέρησεν ἐν τῇ τέχνῃ ἢ ἐπιστήμῃ αὐτοῦ. Πρὸς ἀνακαλύψεις πλὴν τῆς ὑπομονῆς προσαπαιτεῖται καὶ σφοδρὰ ἐπιθυμία.

Ἡ πρὸς ἔπαινον ἐπιθυμία εἶνε κοινὴ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀνάγει δὲ ταύτην ὁ Ἐλθέτιος εἰς τὴν πρὸς ἰσχὺν ἀγάπην.

Πρὸς κτήσιν μεγάλων δεξιότητων ἀπαιτεῖται ἐπίμονος ἐργασία καὶ μετρία μᾶλλον ἢ ζωηρὰ πρὸς τὸ μαυθάνειν ἔφεσις.

Ὅσῳ τις μακρότερον περὶ τι ἐργάζεται, τόσῳ εὐτυχέστερος καθίσταται διὰ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιθυμητοῦ. Ὁ εὖ ἡγμένος ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν χωρὶς νὰ ἐπιθυμῇ καὶ τῆς εὐτυχίας τῶν ἑαυτοῦ συμπολιτῶν. Ἡ ἐπιθυμία ἐκείνης γεννᾷ καὶ ταύτην.

Υπάρχουσι πεπαιδευμένοι ἄνδρες κακῶς συμπεριφερόμενοι, διότι αἱ ἐπιθυμίαι αὐτῶν δὲν εὐρίσκονται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν παιδείαν. Γινώσκουσι μὲν τὸ ὀρθόν, ἀλλὰ δὲν πράττουσι κατὰ τοῦτο.

Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἄνευ ἐπιθυμιῶν, ἀλλ' ἡ τῆς εὐτυχίας καὶ ἡ τῆς προαγωγῆς ταύτης δυνάμεως εἶνε κοινὰ πᾶσιν ἐπιθυμίαι.

Ἡ ἐνδείξις τιμῶν καὶ ἐκδηλώσεις δημοσίας εὐγνωμοσύνης καὶ γενικὴν

φήμην ἐπιδιώκουσα ἐπιθυμία ἀναλαμβάνει τὰ πάντα πρὸς κτήσιν αὐτῶν. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐν ἔθνει δρῶσα καθίσταται ἐλαττήριον σπουδαιότητος ἐνεργείας· λαὸς δὲ ἄνευ ἐπιθυμίας οὐδεμίαν μεγάλην πρᾶξιν ἀπεργάζεται καὶ αὕτη δὲ τῶν χρημάτων ἢ ἐπιθυμία, ἢ φιλαργυρία, πληροῖ τὸ ἔθνος ζωῆς, ἢ δὲ τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἀμβλύτης συνεπάγεται τὸν μαρasmus καὶ τὸν θάνατον εἰς τὰς πολιτείας. Πανταχοῦ δὲ ἡ ἑλλειψὶς ἐπιτηδείων νόμων ὑπεκκαίει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἄμετρον πλοῦτον. Ἵνα ὑπάρχῃ τις εὐτυχής, χορτίζει ἐπιθυμιῶν, ἵνα δὲ θεραπεύσῃ ταύτας, ὀφείλει νὰ ὑποστῇ κόπον, εἰάν δὲ ὑποβληθῇ εἰς τὸν κόπον τοῦτον, εἶνε ἀσφαλὴς περὶ τῆς ἀπολαύσεως. Νοῦς καὶ δεξιότητες τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἰδίων βιωτικῶν περιστάσεων.

Εἰς τὴν μᾶλλον ἢ ἥττον ζωὴν τῆς δόξης ἐπιθυμίαν ὀφείλει ἕκαστος τὴν πρόοδον αὐτοῦ· πρὸς δὲ τὴν ἐπίρρωσιν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἔχει μεγάλην ῥοπὴν ἡ τύχη.

Καὶ αὐτός ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἐνέργημα τῶν διαφόρων αὐτῶν παθῶν.

Καθόλου δὲ ἡ ζωτικὴ τῶν λαῶν ἀρχή, τὸ κοινὸν αὐτοῖς ἀγαθόν, εἶνε κατὰ τὸν Ἑλβέτιον τὰ πάθη· παρίστησι δὲ ταῦτα ὡς ἔμφυχά τινα ὄντα καὶ παντοδύναμα.

Τὴν ὑπερηφανίαν, τὴν φιλαργυρίαν, τὸν φθόνον, τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὰ παρόμοια πάθη πλὴν τῆς λύπης καὶ ἡδονῆς, ἅπερ εἶνε φυσικά, ὑπολαμβάνει ὁ Ἑλβέτιος ὡς ἐπιγεννήματα, ὡς ἀμέσους ἐνεργείας τοῦ πρὸς ἰσχὺν ἔρωτος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἔρως οὗτος εἶνε κοινὸς πᾶσιν ἀνθρώποις, ἔπεται κατὰ τὸν Ἑλβέτιον ὅτι πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ καταστῇ διὰ τῆς παιδείσεως δεκτικὸς διανοητικῆς μορφώσεως.

Πλὴν τῶν εἰρημένων τεσσάρων τῆς ἀγωγῆς παραγόντων ὁ παιδαγωγὸς πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ ποιεῖται χρῆσιν οἷοναί ἰσχυρῶν καὶ ἐπιτηδαιοτάτων ὀργάνων τοῦ πρὸς ἁμιλλαν κεντρισμοῦ, τοῦ ἐθισμού, τῆς ὑπομονῆς, τοῦ φόβου καὶ τοῦ παρκαλείματος.

Ἀλλὰ ποῖος χρόνος καὶ ποῖος τόπος εἶνε ἀρμοδιώτατος πρὸς παιδαγωγῶν;

Περὶ μὲν τοῦ χρόνου δύο ἡλικίας ὑπολαμβάνει πρὸς παιδείαν μάλιστα καταλλήλους, τὴν παιδικὴν καὶ τὴν νεανικὴν. Καὶ ἡ μὲν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ παιδείαις γίνεται ἐν τε τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ σχολείῳ καὶ καθόλου μὲν τυγχάνει οὕσα ὁμοιόμορφος, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς δύο μόνον παῖδας δύναται νὰ εἶνε ἡ αὕτη· ἡ δ' ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ, τῇ καὶ σπουδαιοτάτῃ, εἶνε ἥττον ὁμοιόμορφος καὶ μᾶλλον τῇ τύχῃ ἐκτεθειμένη. Ἀρχεται δὲ ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ νέου εἰς τὸν κόσμον, καὶ ὁ μὲν πατήρ καὶ ὁ διδάσκαλος ὀλίγην ἀσχοῦσιν ἐπ' αὐτῆς δύναμιν, μεγίστην δὲ καὶ ἀδιάλειπτον τὰ πάθη

καὶ αἱ ἀνάγκαι, αἱ τυχαίως, ἦτοι κατὰ τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων ἀλλη-
λουχίαν, ἐξυπνίζονται.

Τόπον δ' ἁρμόδιον πρὸς παιδείῃσιν δὲν ἀποδέχεται τὸν πατρικὸν οἶκον ὁ
Ἑλθέτιος διὰ πολλοὺς λόγους.

Πρῶτον μὲν πρὸς τὴν κατ' οἶκον διδασκαλίαν δὲν δύναται τις νὰ ἐκλέξη
τοὺς διδασκάλους· διότι οἱ ἄριστοι εἶνε σπανιώτατοι καὶ τὴν διδασκαλίαν
αὐτῶν παρέχουσιν ἀντὶ πολλοῦ ἀργυρίου, ὀλίγοι δὲ τῶν ἰδιωτῶν ὑπάρχου-
σιν οὕτω πλούσιοι, ὥστε νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τηλικαύτας δαπάνας.

Δεύτερον δὲ ὁ οἰκοδιδάσκαλος δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τοιοῦτους καρ-
ποὺς, οἷους ὁ δημόσιος. Ὅτι ὑπάρχει δυνατόν ἐν τῷ σχολείῳ, εἶνε ἀκατόρ-
θωτον ἐν τῷ οἴκῳ.

Τρίτον δὲ, ἵνα παῖς τις προσκτήσῃται τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, ὀφείλει ν'
ἀναστρέφῃται μετὰ τῶν ὁμηλικῶν. Οἱ παῖδες παιδεύουσιν ἀλλήλους καὶ
ἀποβάλλουσιν οὕτω πολλὰ ἐλαττώματα καὶ κακίας. Οὐδεὶς παῖς δύναται νὰ
ὑπομείνῃ ἐπὶ μακρὸν τὰ σκώμματα καὶ τὴν καταφρόνησιν τῶν ἡλικῶν, ἐταί-
ρων καὶ συμφοιτητῶν, διὸ καὶ διορθοῖ ἑαυτόν. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἑλ-
θετίου ὁ παῖς οὐδέποτε σχεδὸν ὀφείλει νὰ μένῃ ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ.

Ἀρίστη παιδείσις εἶνε καθόλου ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ παῖς μακρὰν τῶν γο-
νέων διατελῶν δὲν ἀναμιγνύει ἀσυναφεῖς καὶ ἀσυναρτήτους δόξας μετ' ἐκεί-
νων, περὶ ἧς ἀσχολεῖται κατὰ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἡ δημοσία παι-
δεύσις ὑπερέχει πάντοτε καὶ κατὰ πάντα τῆς κατ' οἶκον γινεμένης.

Τέταρτον δὲ ὁ πατρικὸς οἶκος ἐν μεγάλῃ πόλει εἶνε πολλάκις μικρὸς
καὶ πρὸς τὴν ὑγίειαν ἀσυντελής. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ οἰκιακὴ τάξις δὲν εἶνε πολὺ
αὐστηρά. Ὁ παῖς ἐνταῦθα στερεῖται πάσης εὐκαιρίας, ἵνα κεντρισθῇ πρὸς
ἀμιλλαν, διὸ καὶ ἡ παιδείσις αὐτοῦ δὲν γίνεται ὥς προσήκει. Δὲν ἐμφυ-
τεύεται ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν κατ' οἶκον ἐκπαιδευομένων τὸ ἀνδρικὸν καὶ θαρ-
ραλέον, ἀλλὰ τοῦναντίον παλὺ συχνὰ ἐκθηλύνονται.

Διὰ τούτους καὶ ἄλλους λόγους εἶνε πολλῶν τῆς ἰδιωτικῆς προτιμωτέρα
ἡ δημοσία παιδείσις.

Ὁ χαρακτὴρ ἐκάστου λαοῦ μεταβάλλεται ἦτοι αἰφνιδίως ἢ βαθμηδὸν καὶ
κατ' ὀλίγον κατὰ τὴν αἰφνιδίαν ἢ ἀνεπαίσθητον ἀλλαγὴν τῶν κυβερνήσεων
αὐτοῦ, ἐνὶ λόγῳ ἀναλόγως τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Ἐὰν δ' αἱ τῆς παι-
δεύσεως ἀρχαὶ ἀντιφάσκωσι πρὸς ἀλλήλας, τοῦτο προερχεται ἐντεῦθεν, ὅτι
ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις εἶνε ἐμπειπιστευμένη δυσὶν ἀρχαῖς, ὧν τὰ συμφέροντα
εἶνε ἀντίθετα, τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ. Ἐντεῦθεν ἀφορμώμε-
νος ὁ Ἑλθέτιος σφοδρῶς ἐπιτίθεται κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Ἄν ἡ δημο-
σία ἐκπαίδευσις ἐδύνατο νὰ καταστήσῃ τινὰς τῶν πολιτῶν μεγαλόφυις ἢ
πάντας σχεδὸν συνετούς, ὁ λαὸς οὗτος θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως τὸ πρῶτον
ἔθνος τοῦ κόσμου. Μόνῃ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις δύναται νὰ κατασκευάσῃ
καλοὺς πατριώτας, τὸ μόνον δὲ πάθος τοιοῦτου πολίτου ὀφείλει νὰ εἶνε τὸ

ὕπερ τῶν νόμων καὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ γονεῖς εἴτε ἀμαθεῖς εἶνε, εἴτε πεπαιδευμένοι δὲν δύνανται νὰ παιδεύσωσιν αὐτοὶ τὰ ἐαυτῶν τέκνα, οἱ μὲν ἐξ ἀμαθείας, οἱ δὲ διότι ἀγνοοῦσι τὴν μέθοδον διὸ ἐπιζητοῦνται τὰ δημόσια ἐκπαιδευτήρια ἐφ' ὅσον ταῦτα μὲν κέκτηνται πρὸς ὁδοὺς ἐπαρκεῖς, οἱ δὲ διδάσκαλοι ἀπολαύουσι τιμῆς καὶ ἀφθόνως ἀμείβονται.

Πλὴν τούτων ἔχει καὶ τὰ ἐξῆς προτερήματα ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις.

1) Αἱ ὕμειναι συνθῆκαι εἶνε πλείονες ἐν τῷ δημοσίῳ ἐκπαιδευτηρίῳ ἢ ἐν τῷ οἴκῳ. Ὁ Ἐλβέτιος θέλει τὸ ἐκπαιδευτήριον ἐν ἀναπεπταμένῳ χώρῳ, ὅπου καλῶς ἀερίζεται καὶ ἔχει εὐρυχωρίας πρὸς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ ἄλλας τῆς διδασκαλίας ἀνάγκας.

2) Ὑπάρχει αὐστηρότης καὶ τάξις ἐν τῇ ἐργασίᾳ. Ἐν δημοσίῳ ἐκπαιδευτηρίῳ κανονίζονται πάντα κατὰ τὸ ὥρολόγιον. Πάντες εἶνε ὑπῆκοοι τοῦ ὥρολογίου, ἡ τάξις ἀρχεὶ πάντων καὶ ἐπιμηκύνει τὴν ἡμέραν, ἐν ᾗ ἡ ἀταξία σμικρύνει αὐτήν.

3) Ὑπάρχει ἀμιλλα, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς συγκρίσεως ἡμῶν πρὸς ἄλλους, καὶ φόβος. Ταῦτα εἶνε ἰσχυρότατα ἐλκτῆρια, δύνανται δὲ ἀποτελεσματικώτατα νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐν δημοσίῳ ἐκπαιδευτηρίῳ καὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν τάσιν πρὸς κτήσιν διαφόρων δεξιότητων.

4) Ἡ ἐμπειρία τῶν διδασκάλων, ἣν οὐδ' οἱ νοημονέστατοι τῶν γονέων δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσιν.

5) Ἡ σταθερὰ γνῶμη, ἥτις δὲν ἐπιτρέπει τοῖς παισὶ τὴν πρὸς τὰ κακὰ ὁπῆν.

Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εὑρεν ὁ Ἐλβέτιος τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἡ παιδαγωγία θὰ καταρτίσῃ τὸ μέγα καὶ ὕψηλόν αὐτῆς οἰκοδόμημα, τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὄργανα, ὧν χρῆσιν πρὸς τοῦτο θὰ ποιήσῃται, καὶ τὸ πότε καὶ ποῦ δύναται νὰ ἐργασθῇ πρὸς τὸν ἄριστον καὶ θεῖον τοῦτον σκοπὸν ἀποτελεσματικώτατα. Ἡδὲ ζητεῖται κατὰ ποῖον σχέδιον θὰ ἐκτελέσῃ τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς τοῦτο ἡ παιδαγωγία.

Ἐπειδὴ τρία τινὰ παρατηρεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ Ἐλβέτιος, φύσιν, ἦθος καὶ διάνοιαν, ἐκ δὲ τῆς τελείας καὶ ἀρμονικῆς τῶν τριῶν τούτων διαμορφώσεως ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὑψίστου τῆς παιδαγωγίας σκοποῦ, ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, φρονεῖ ἐπομένως ὅτι τὰ τρία ταῦτα ὀφείλει νὰ διαμορφώσῃ ἡ παιδαγωγία τριπτῇ ἄρᾳ θὰ εἶνε καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, φυσικῇ, ἠθικῇ καὶ διανοητικῇ. Ὅθεν διαιρεῖ τὴν παιδείαν εἰς φυσικὴν, ἀσχολουμένην περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σωματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, εἰς ἠθικὴν, βελτιοῦσαν καὶ τελειοῦσαν τὸ ἦθος καὶ εἰς διανοητικὴν, διαμορφοῦσαν τὴν διάνοιαν.

1) Φυσικὴ παιδεία. Ἡ φύσις ἀπαιτεῖ ὥστε ἡ τοῦ σώματος ἀνάπτυξις νὰ προβαίῃ συγχρόνως μετὰ τῆς τοῦ νοῦ. Συνεπῆ νομοθεσία ἐπιδιώκει τὴν

μόρφωσιν οὐ μόνον ἐναρέτων ἀλλὰ καὶ ῥωμαλέων πολιτῶν. Ὅπως ἀποφύγῃ τὰς παρεκτροπὰς ἢ νεότης, ὀφείλει νὰ συνάπτῃ τὴν ἡδονὴν μετ' ἐπιπόνων ἀσκήσεων ὅσῳ μᾶλλον τις ἐξιδροῖ καὶ πλείονα δύναμιν καταναλίσκει. Τόσῳ ὀλιγώτερον εἶνε εὐάλωτος ὑπὸ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν. *Γυμναστική* εἶνε ἄρα τὸ μόνον μάθημα τὸ καθιστάν τον ἄνθρωπον δυνατὸν, ῥωμαλέον, ὑγιᾶ. Οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τούτῳ προηγέθησαν πάντων τῶν λαῶν. Ἡ ὑγιὲς φυσικὴ παιδείαις καθίστησι τὸν ἄνθρωπον εὐτυχέστερον καὶ εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ὠφελιμώτερον.

2) *Ἠθικὴ παιδείαις*. Πρὸς ἠθικὴν μόρφωσιν ἰσχυρότατον ὄργανον εἶνε κατὰ τὸν Ἑλδέτιον ἡ συνήθεια. Δυνάμεθα τὸν παῖδα ἐν τῷ λίκνῳ ἐτι ὄντα νὰ διδάξωμεν τὴν πρὸς τοὺς δυστυχεῖς συμπάθειαν, τὴν φιλάνθρωπίαν, τὴν προσοχήν, τὴν φιλοπονίαν, τὴν φειδῶ, τὴν πίστιν. Ἀπαξ δὲ ῥιζωθεῖσαι ἐν τῇ τρυφερᾷ τοῦ παιδὸς ψυχῇ αἱ ἀρεταὶ αὗται μένουσιν ἀνεξίτηλοι διὰ παντός τοῦ βίου, ἐκτός ἐάν ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαβιώσῃ τις ἐν πονηρᾷ κοινωνίᾳ. Ἡ μεγάλη αὕτη τῆς συνηθείας δύναμις ἐμφυτεύει τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην, τὴν ἀληθῆ χρηστότητα, τὰς διαφόρους κλίσεις, τὴν ἀνάμνησιν εἰς τὴν ὑπαρξιν δικαιοσύνης, τὴν χρεῖαν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐτυχίας, τὴν ἀρετὴν, αὐτὸ τὸ νοεῖν καὶ διανοεῖσθαι.

Χρεῖα, ἀνάγκη, ἀμοιβή, τιμωρία, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ φόβος, ἀμιλλα, ἔπαινος, παράδειγμα εἶνε τὰ δραστηκώτατα πρὸς ἀρετὴν ἐλατήρια.

Ὁ νοῦς εἶνε τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν χρεῶν τέκνον. Χρεῖα καὶ ἀνάγκη εἶνε οἱ ἄριστοι διδάσκαλοι, ὧν τὰ παραγγέλματα πάντοτε ἀκούονται καὶ αἱ συμβουλαὶ αἰείποτε ὠφελοῦσιν. Ἡ χρηστότης τιμᾶται, διότι αἰσθανόμεθα τὴν χρεῖαν τῆς τιμῆς ταύτης. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀσκουμένη βία ἀκατάσχετος οὔσα δύναται νὰ ἐκριζοῖ τὰ ἐλαττώματα τῶν παιδῶν καὶ νὰ διορθοῖ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν.

Οἱ εὐστηρότατοι διδάσκαλοι ἀναδεικνύουσι τοὺς ἀρίστους μαθητάς. Ὁ παῖς ὡς καὶ ὁ ἄνθρωπος κινεῖται μόνον ὑπ' ἐλπίδος ἡδονῆς ἢ ἐκ φόβου λύπης.

Ἡ ἀμοιβὴ ἔγκειται ἐν τῇ δόξῃ, τῇ δημοσίᾳ ὑπολήψει καὶ τοῖς ἐντεῦθεν προκύπτουσιν ὠφελήμασιν. Ἄν λοιπὸν τιμὴ καὶ ἀμοιβὴ πάντοτε εἰς μόνους τοὺς ἀξιολογούμενους ἀπονέμονται, ἀναγκαστικῶς καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις ἀξιολογώτερα θ' ἀποβῇ καὶ οἱ πολῖται ἐναρετώτεροι θὰ καταστῶσιν.

Ὁ φόβος, εἰ καὶ ἐκνευρίζει μᾶλλον ἢ ἐπιρρωννύει τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ὁμως δύναται νὰ ἐθίσῃ τὸν παῖδα εἰς τὴν προσοχήν, ὅπερ διὰ τὸ ἐπίπονον οὐ πάντοτε εὐχερές. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ λαμβάνωμεν ἐνίοτε ἐπικουρὸν τὸν τῆς τιμωρίας φόβον. Ἀλλ' ἐάν παῖς τις κεντρίζῃται πρὸς ἐργασίαν μᾶλλον δι' ἀμοιβῆς, προτιμητέον τοῦ φόβου ταύτης. Ὁ τῆς τιμωρίας φόβος ἀσθενῆς ἀποβαίνει, ὅταν ὁ παῖς ἀπολέσῃ τὴν ἐλπίδα τῆς εὐδοκιμήσεως. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα φρονεῖ ὁ Ἑλδέτιος ὅτι ἡ τιμωρία δύναται νὰ

διεγείρη τὴν ἀμιλλαν καὶ ἐκείνων ἔτι τῶν παίδων, ἅτινα μέχρι τοῦδε δὲν ἔδειξαν τριαύτην.

Ἡ ἀμιλλα εἶνε ἀνάγκη νὰ διεγείρηται πάντοτε, διότι αὕτη γεννᾷ τὰς μεγαλοφυΐας, ὡς ἡ τῆς εὐδοκιμῆσεως ἐπιθυμία τὰς δεξιότητας. Ἡ ἀμιλλα εἶνε ὁῦλον δὴ πάθος καὶ ὁῦλον καὶ λίαν ἰσχυρόν, ὡς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς φαίνεται.

Καὶ ὁ ἔπαινος συνεισφέρει οὐ σμικρὸν ἔρανον πρὸς καλὴν παιδείαν. Ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀγαπᾷ τὸν ἔπαινον, ἀλλ' ἐὰν ἀγαπᾷ τις τὸν μαθητὴν, ὀφείλει μετὰ προφυλάξεως πολλῆς νὰ ἐπαινῇ αὐτόν· ἔπαινος ἐν καιρῷ τῷ καταλλήλῳ ἀπονεμηθεὶς ἀρκεῖ ἐνίοτε νὰ κεντρίσῃ τὴν φιλοτιμίαν καὶ νὰ διεγείρῃ ἔμμογον προσοχήν.

Ἀμάθεια, δεσποτικὴ πίεσις, φόβος καταδιώξεως, ὀκνηρία καταπνίγουσιν ἐν τῷ νέῳ πᾶσαν ἀμιλλαν. Ἐφ' ὅσον ἔτι ἐλπίζει ὅτι θὰ ὑπερβῇ τοὺς ἐξόχους ἄνδρας, ἐμψυχούται ὑπὸ τῆς ἀμιλλῆς καὶ ἄγεται καὶ θαυμάζει καὶ ἐπαινεῖ τὰς μεγάλας αὐτῶν πράξεις. Τὸ παράδειγμα συνεισφέρει οὐχὶ ἐλάττονα τῆς χρείας εἰς τὴν καλὴν παιδείαν. Ἐπειδὴ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ εἶνε τὰ πάντα μίμησις, τὰ διδάγματα τῶν διδασκάλων δὲν πρέπει ν' ἀναιρῶνται ὑπὸ τῶν κρατούντων ἐν τῷ ἔθνει ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ὀφείλουσι νὰ συνεργῶσι μετὰ τῶν προβαλλομένων ὡς ἀξίων μιμήσεως παραδειγμάτων πρὸς κτῆσιν τῆς ἀρετῆς. Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς παιδείας θεωρεῖ δικαίως ὁ Ἐλβετίος τὸ σπουδαιότατον, ἀλλ' ἦτο τότε ὡς νῦν παρ' ἡμῶν τὸ μάλιστα ἡμελημένον. Εἰς τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐδαπάνων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐλβετίου μόλις ἓνα μῆνα. Τοὺς ἱεροῖς τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπελάμβανεν ἐμπόδιον τῆς ἠθικῆς· δεύτερον δ' ἐμπόδιον πρὸς τὴν περὶ τῆς παιδείας εὕρισκε τὴν ἀτέλειαν τῶν κυβερνήσεων.

Ψευδεῖς ἠθικαὶ ἀρχαὶ εἶνε λίαν ἐπικίνδυναι, ὅταν εἰς νόμους ἀνυψωθῶσι. Ἄν ὁμοῦς ἀνελάμβανε τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν ὁ νόμος, θὰ κατὰ κράτος κατ' αὐτόν καὶ ἡ θρησκεία ἀνεκτικὴ καὶ τοῦτ' αὐτὰ εὐεργεσία, πᾶσα δὲ διαμάχη τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν παραγγελμάτων θὰ ἐξηφανίζετο. Ἡ ἐννοία τῆς βοηθείας, ἣν οἱ ἄνθρωποι δύνανται ἀλλήλους νὰ παρέχωσι, γεννᾷ ἐν αὐτοῖς τὸ συναίσθημα τῆς εὐνοίας. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐγέννησεν ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ἡ μόνη τῆς φύσεως ἀπαίτησις, ἡ μόνη ἠθικὴ ἀρχὴ εἶνε ἴσως τοῦτο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ γένωνται εὐδαίμονες. Εἰ καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ ἐννοία εἶνε ἀόριστος, διεγείρει ὁμοῦς ἐν ἡμῖν πάντοτε συγκεχυμένην τινὰ δόξαν περὶ τινος ἰδιώματος ὀφελίμου τῇ κοινωνίᾳ. Τὴν ἀρετὴν δύναται τις νὰ διδάξῃ ἄλλους καὶ διδάσκεται αὐτὴν ἀνεπαίσθητος ὡς τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν.

Τὰ δυστυχήματα κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν εἶνε ὅλως σωτήρια. Ὅπως ἐκφύγῃ τις αὐτὰ, ἀναγκάζεται νὰ σκέπτηται καὶ νὰ διαλογίζεται, ὁ δὲ νέος εἶνε τοῦ διαλογισμοῦ τούτου ἐπιδεκτικὸς ἔτι. Παρήλθεν ἡ ἡλικία αὕτη;

τὸ δυστύχημα δύναται μὲν νὰ βασανίζῃ τὸν ἄνθρωπον, κατ' οὐδὲν ὁμῶς διαφωτίζει αὐτόν. Εἰς τὰ δυστυχήματα καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς παιδείας ὀφείλουσιν οἱ μὲν ἡγεμόνες τὴν δόξαν, πολλοὶ δὲ μεγάλοι ἄνδρες τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν.

Δράσις εἶνε ἡ μήτηρ τῆς εὐτυχίας, ἰσχυρὸν δὲ δράσεως ἐλαττήριον εἶνέ πως καὶ ὁ πρὸς τὴν γυναῖκα ἔρως, ὅπερ συχνάκις μετέβαλε τὴν ὄψιν τῶν πολιτειῶν.

Ἡ τῶν πολιτῶν ὀκνηρία ῥέπει βλαβερῶς ἐπὶ τὰ διάφορα πολιτεύματα.

3) Διαφορητικὴ παιδείαις. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κατὰ τὸν Ἑλθέτιον φυσικὸν νοῦν. Εὐθύς δ' ὡς παρέλθῃ ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἀναπτύσσονται τὰ νοήματα ἰσχυρότατα. Ἐν τῷ νεανίᾳ ἀκμάζουσι τὰ μεγάλα φρονήματα, ἅπερ θὰ ὀδηγήσωσιν αὐτόν ἐν τῇ ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ εἰς τὴν δόξαν. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξυπνιασθῇ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ πρὸς δόξαν ἔρως, δύναται νὰ χρονολογῇται καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἡ πρόοδος. Πρὸς εὐκολίαν τῶν σπουδῶν καὶ ἵνα ἀπονωτέρα καταστῇ ἡ προσοχή, ὀφείλουσιν αἱ ἀτελεῖς διδακτικαὶ μέθοδοι νὰ τελειωθῶσι καὶ ἀπλοποιηθῶσιν. Ἡ τοῦ μαθητοῦ ταχεῖα ἢ βραδεῖα πρόοδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς δεξιότητος τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς μεθόδου αὐτοῦ. Ἐὰν αἱ κλίσεις τοῦ παιδὸς σπανίως εἶνε οἷας ποθοῦμεν νὰ ἐμπνεύσωμεν αὐτῷ, τὴν εὐθύνην τούτου ὑπέχει ὁ διδάσκαλος καὶ οὐχὶ ὁ τοῦ παιδὸς ὀργανισμός.

Δὲν πρέπει νὰ παρορᾷ τις τὰ βιβλία καὶ τὰς ἐκ τούτων ἀντλουμένας γνώσεις. Τὰς πλείστας τῶν γνώσεων ἡμῶν ὀφείλομεν εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ διδάσκαλος δὲν διδάσκει. Ὁ περιορισμένος εἰς ἅσα ὑπὸ τῆς τροφῆς ἢ τοῦ διδασκάλου ἔμαθεν ἢ ὅσα ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ σχολείου περιέχονται, διατελεῖ ἀναμφιβόλως ὁ εὐηθέστατος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου.

Ὁ μὴδὲν ἔτι γινώσκων δύναται νὰ μάθῃ, ὅταν τις ἀκονήσῃ τὴν πρὸς μάθησιν ὀρεξίν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλει τις πάντοτε τὴν ἀλήθειαν νὰ διδάσκη. Διότι τὸ μὲν ψεῦδος ἀντιφάσκει ἀείποτε πρὸς ἑαυτό, ἡ δ' ἀλήθεια οὐδέποτε. Ἡ ἀναγκαία τοῦ νοῦ δύναμις πρὸς κατάληψιν γνωστῶν ἀληθειῶν ἐξαρκεῖ καὶ πρὸς τὴν ἀγνώστων.

Ἡ χεὶρ τοῦ θεοῦ διεσκόρπισε τὰς καθ' ἕκαστον ἀληθείας τῇδε κακεῖσε ἐν σκοτεινῷ καὶ ἀδιαβάτῳ ὁράσει. Μόνος ὁ ὑπομονὴν ἔχων ζητεῖ καὶ εὕρισκει ἐπὶ τέλους αὐτάς. Ὀφείλομεν νὰ φωτίσωμεν τοὺς ἄνθρώπους. Ἡ τῆς ἀληθείας γνῶσις θὰ καταστήσῃ αὐτοὺς βελτίονας· ἀλλ' εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐξικνούνται μόνον οἱ ὀλίγοι νέοι, ὅσοι κατὰ τὴν εἰς τὸν κόσμον εἰσοδὸν αὐτῶν δὲν εἶνε προκατειλημμένοι ὑπὸ προλήψεων.

Διατί πᾶσα νέα ἀλήθεια κακῆς τυγχάνει ὑποδοχῆς; διότι ἐναντιοῦται πρὸς γενικῶς ἰσχύουσαν δόξαν, ἀποδεικνύει τὴν ἀσθένειαν ἢ διαστροφὴν τῆς διανοίας πολλῶν καὶ ἐπομένως χιλιάδας ἀνθρώπων συμφέρον ἔχουσι νὰ μισῶσι καὶ καταδιώκωσι τὸν τῆς νέας ἀληθείας εὐρετήν.

Ἡ νεότης διανοεῖται ἐλαττον τοῦ γήρατος καὶ αἰσθάνεται πλέον, διότι

πάντα προσπίπτουσιν αὐτῇ νέα καὶ διὰ τοῦτο ποιῶσι βαθεῖαν αἴσθησιν. Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἰσχὺς τῶν αἰσθήσεων ἀποσπᾷ αὐτὴν ἀπὸ τῆς σπουδῆς, ἀποτυποῖ ὁμῶς τὰ πράγματα βαθέως εἰς τὴν μνήμην.

Τὸ μὲν νοεῖν εἶνε τρόπος τοῦ εἶναι (*manière d'être*), ἡ δὲ μνήμη ἱκανότης τοῦ ἀνακαλεῖν τὰς προτέρας ἐντυπώσεις ἢ ἄλλως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρὸς τὸ αἰσθάνεσθαι ἱκανότητος. Ἡ μνήμη εἶνε χοάνη· ἐκ τῆς μίξεως δὲ τῶν παραστάσεων διαφόρων γεγονότων, αἵτινες ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν ἐπ' ἀλλήλαις κεῖνται, ἐκπηδῶσιν αἱ ζωηρόταται καὶ ὕψισται ἡμῶν ἐννοιαί.

Ἄλλ' ἐν ἀληθείας τινὰς ἀποθησαυρίσωμεν ἐν τῇ μνήμῃ, ὀφείλομεν ἴσον ἀριθμὸν πλανῶν ν' ἀπομακρύνωμεν ἐκεῖθεν.

Ἡ ψυχὴ ἀναπλάττει ἐννοίας καὶ εἰκόνας, αἵτινες ἐξ ἴσου μὲν ὡραῖαι, ἄλλ' εἶνε διάφοροι κατὰ τὰ διάφορα ὑποκείμενα, δι' ὧν ἡ τύχη ἐδάρυνε τὴν μνήμην.

Ἡ μνήμη μεγάλην ἔχει δύναμιν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν διαφόρων ῥοπῶν.

Ἡ μνήμη κρατύνεται δι' ἀσκήσεως, ἄλλ' ἐπὶ ζημίᾳ τῆς κρίσεως. Βία καὶ ἀνάγκη δύνανται μάλιστα νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἀναμνηστικὴν τοῦ παιδὸς δύναμιν ἐν βραχυτέρῳ τοῦ φυσικοῦ χρόνῳ καὶ νὰ διδάξωσιν αὐτὸν νὰ ὁμιλῇ.

Σκέψεις καὶ σύγκρισις τῶν πραγμάτων πρὸς ἀλλήλα ἄγουσιν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀληθῶν σχέσεων ἡμῶν πρὸς ἐκεῖνα. Ὁ πολλὰ συγκρίνων καὶ σκοπούμενος ἔχει τόσῳ ἀσθενεστέραν τὴν μνήμην, ὅσῳ ὀλιγώτερον αὐτῆς χρῆσιν ποιεῖται. Ὅπως δ' ἀποθῇ τις μέγας ἀνὴρ, ἐξαρκεῖ ἡ συνήθης μνήμη. Πρὸς τοῦτο ὀφείλει ὀλίγον νὰ μανθάνῃ καὶ πολὺ νὰ σκέπτηται.

Μεγάλῃ ἄρα διάνοια δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἔξοχον μνήμην. Ἄλλ' ὁμῶς τοῦς καὶ κρίσις εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μνήμης ἀποτέλεσμα. Πᾶσα κρίσις εἶνε ἀπόφανσις δύο παραστάσεων, ἅς τις ἢ παρούσας ἔχει ἢ διὰ τῆς μνήμης ἀναπλάττει. Ὁ τῆς διδασκαλίας χρόνος εἶνε ἐν πᾶσι βραχύτατος. Ὁ μόνος δὲ τρόπος, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἐπιμηκύνωμεν αὐτόν, εἶνε τὸ νὰ μορφώσωμεν ἐνῶρίς τὴν κρίσιν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πληροῦντες τὴν μνήμην σαρῶν καὶ εὐκρινῶν παραστάσεων εἶνε ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν μᾶλλον πεφωτισμένοι ἢ ὅσον ὑπάρχουσιν ἐν τῷ γήρατι αὐτῶν οἱ τούτου ἀμελήσαντες.

Τοιαύτη περίπου ἡ περὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Ἐλβετίου πραγματεία τοῦ φίλου ἡμῶν κ. Δ. Γ. Μοστράτου. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι διὰ τῆς ἀναλύσεως ταύτης τῷ μὲν ἀναγνώστῃ παρέσχομεν ἐπαρκῆ πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῆς στοιχεῖα, ἡμῖν δ' αὐτοῖς κατεστήσαμεν περιττὴν πᾶσαν περαιτέρω κρίσιν καὶ ἐξεφύγομεν τὸν κίνδυνον τῆς μομφῆς, ὅτι τὴν κρίσιν ἡμῶν ἐδέχασεν ἡ πρὸς τὸν συγγραφεὰ μεγάλη καὶ ἀδελφικὴ ἡμῶν φιλία.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Αὐγούστου 1891.

Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης